

Ганна Філіпова

КИЇВ ТА ПОЛОНЕНІ ШВЕДИ ЧАСІВ ПІВНІЧНОЇ ВІЙНИ: МАЛОВІДОМІ ФАКТИ

У статті на основі маловідомих архівних джерел та опублікованого шведськомовного матеріалу викладено ряд фактів щодо історії перебування шведських полонених часів Північної війни на території Києва (1706–1711 рр.). Автором здійснено спробу окреслити хронологічні рамки існування так званої «Київської групи» арештантів, прив'язати їхнє дислокування у Києві до історичної топографії міста, навести дані щодо використання сил військовополонених на будівництві Печерської фортеці тощо.

Ключові слова: Північна війна 1700–1711 рр., шведські військовополонені, Київ, Карл XII, Максиміліан Вюртемберзький, Петро I.

Вступ

Протягом Великої Північної війни 1700–1721 рр., особливо першого її десятиліття, Києву неодноразово відводилася роль вузлового пункту в адмініструванні та укріпленні територій, яких торкнулися бойові дії. Та існує і ще один маловідомий, проте надзвичайно важливий аспект, який прямо стосується питань міжнародної політики, військової історії та й просто бачення історичних подій у вимірі простої людини. Київ поряд з оборонною та управлінською функцією в період перед та під час походу Карла XII на територію України був пунктом збору, утримання та переправлення на різноманітні роботи шведських полонених. На жаль, ця яскрава сторінка в історії міста в дослідницькій літературі фактично не висвітлювалась через брак джерел. У розвідках та дослідженнях загального характеру або ж таких, які більшою мірою акцентовано на долю шведських полонених, котрі перебували на території сучасної Росії, про Київ переважно не згадується. Серед шведських дослідників деяку увагу даному питанню приділив Альф Оберг, звернувшись до архівних документів, та, на жаль, не увівши їх до наукового обігу в повноцінному обсягу [25, с. 34–36]. В основному на основі опублікованих джерел торкнувся цієї проблематики у своїх дослідженнях Сергій Павленко, розкривши тему перебування шведських військовополонених у гетьманських містах після 1708 р. та акцентувавши увагу передусім на Чернігівщині (Київ було згадано кількома штрихами) [21, с. 438–446].

I. «Київська група» полонених

Факт перебування на території міста Києва взятих у полон вояків армії Карла XII зіграв значну роль у розбудові міських укріплень, а також у формуванні історико-топографічних особливостей [24, с. 74]. Та думка про те, що шведські полонені почали селитися в Києві не раніше літа 1709 р., тобто після Полтавської битви, є помилковою. Про це свідчить ряд шведських джерел, використаних Обергом в його праці «Fangars elände: Karolinerna i Ryssland». Під 1706 р. згадується випадок втечі гобоїста Ларса Сальбека з київської в'язниці [25, с. 14].

Ще одним характерним прикладом є історія студента польського походження з Новогрудка, шляхтича Олександра Ластовського. Разом зі своїми шістьма друзями, теж студентами, Ластовський скоїв убивство «жида», і, щоб уникнути кари, вони приєдналися до корпусу генерала Адама Людвіга Левенгаупта, який у той час рухався територією Польщі (ці події відбувалися влітку 1708 р.). «И иные до маеіоров, а

© Філіпова Ганна Володимирівна – аспірант Центру пам'яткознавства НАН України і УТОПІК.

он Александр до генерала Левенгофа пристал и был за хлопца» [7, арк. 5]. Левенгаупт, за спогадами сучасників, був людиною напрочуд підозрілою, песимістичною та схильною бачити змови проти себе навіть там, де їх не було [17, с. 78–79; 13, с. 7]. Той факт, що він узяв собі в службу польського авантюриста, видається доволі дивним, однак далі події розвивалися таким чином: «Якое войско шведское од войска великороссийского также в Полци наполю прозываемом Пропойском было разбито, теди и бывших меж них студентов так и его Александра взято было в полон и отправлено в Киев» [7, арк. 5]*.

Ластовський разом зі шведами, захопленими під Лісною (тобто, восени 1708 р.), жив у Києві до кінця літа 1709 р. Він згадував, що полонених почали перекидати до Москви задля проведення будівельних робіт тільки після того, як до них приєдналися ті, кого захопили під Полтавою та Переволочною. «Потом по баталии шведской под Полтавою будучи одслано их на Москву. Где отец Прокопович ректор Киевский од князя его милости Господина Михаила Михайловича Голицына одного Александра одправил завсюди з собою в Киев...» [7, арк. 5]. Де саме розселяли каролінів у цей час, та яким чином Ластовському вдалося познайомитися з Феофаном Прокоповичем, виходячи з даного документа, стверджувати напевне важко. Та з цінного повідомлення польського студента все одно можна зробити ряд висновків.

У 1709 р. Київ став пунктом збору полонених разом з Черніговом та Смоленськом [15, с. 534–535; 16, с. 33; 21, с. 439–440]. Шведська історіографічна традиція часто згадує у зв'язку з цими містами Оренбург [25, с. 14]. Галина Шебалдіна в праці, присвяченій долі полонених під час Північної війни, серед основних міст, де в 1709–1711 рр. утримувалися шведи, називає Москву, Петербург, Азов, Арзамас, Архангельськ, Астрахань, Володимир, Вологду, Вороніж, Дмитрів, Зарайськ, Казань, Касимів, Каширу, Козлов, Коломну, Космодем'янськ, Кострому, Муром, Новгород Великий, Нижній Новгород, Переславль, Свяжськ, Тулу, Чебоксари [23]. Серед українських міст, де знаходилися полонені шведи, С. Павленко називає Полтаву, Охтирку, Стародуб, Ізюм, Харків, про останнє місто згадував і Оберг [21, с. 439; 24, с. 34]. Писав про перебування у Києві взятих у полон шведських офіцерів після поразки під Полтавою Зігмунд Шотт у своїй книзі «Макс Емануель, принц Вюртемберзький, та його друг Карл XII, король Шведський». Та його дослідження, що має суто біографічний характер, не розкриває всієї повноти питання [29, с. 266].

З відповідних джерел випливає, що у 1709 р. було сформовано так звану «Київську групу» арештантів. Київський генерал-губернатор Дмитро Голіцин переймався цим уже в липні 1709 р. Перші «полтавські» полонені відправилися до Києва та Севська 11 липня**. З 13 по 16 число того ж місяця в містечку Решетилівка відбулася нарада російського командування, рішенням якої до Києва відрядили ще 10 штаб- та 365

Й. Шварц. Принц Максиміліан Вюртемберзький. Вірогідно, цей маловідомий портрет написано влітку 1706 р. в Альтранштедті, перед початком кампанії на теренах України [30, с. 581].

* Мається на увазі битва біля Лісної, точніше, її початковий етап, коли корволант Олександра Меншикова кілька разів атакував біля Пропойська частини шведського обозу [13, с. 22; 12, с. 16–21].

** Дати подано за старим стилем.

обер-офіцерів, королівських канцеляристів, двох лікарів, двадцять пасторів та графа Карла Піпера [21, с. 438; 22, с. 1119, 1128–1129]. Губернатор був дуже зацікавленим у тому, щоб до Києва потрапили не тільки рядові полонені, а й генерал Карл Густав Реншольд та навіть король Карл XII. Також Голіцин хотів, щоб саме на підпорядкованій йому території утримувався у якості арештанта гетьман Іван Мазепа [1, арк. 37–38]. Незважаючи на те, що ні опального гетьмана, ні шведського короля так і не вдалося доправити до Києва, у джерелах згадуються знатні полонені з оточення Карла XII, котрі перебували в Києві, перед тим як відправитися до Москви чи ще кудись [2].

Більше про дані процеси можна дізнатися, ознайомившись зі щоденниками принца Вюртемберзького^{*}, літературно обробленими його духівником Йоганом Барділі. Книга витримала кілька перевидань німецькою та французькою мовами, фрагменти з неї публікувалися в якості додатків до інших праць [29, с. 266; 27, 26; 20, с. 259].

Та в книзі Барділі мова йде, передусім, про знатного полоненого, котрий, до того ж, не став підданим шведської корони. Петро I не планував утримувати принца у полоні у повноцінному значенні цього поняття – йому не було вигідно псувати стосунки з князівством Вюртемберг. До того ж, цар проявляв зацікавленість у найматті на російську службу вюртемберзьких офіцерів, котрі і так перебували в багатьох європейських арміях. Отже, потрапивши до рук росіян, принц Максиміліан публічно склав зброю до ніг Петра, і це був, мабуть, єдиний відверто прикрий епізод, котрий стався з ним з ініціативи переможців. Він подолав дорогу до Києва відносно комфортно. Піклуватися про «гостя» Петро доручив Олександрю Меншикову, і останній передав принцеві власний похідний шатер, двоспальне ліжко та слугу. До того ж, йому було дозволено взяти з собою у якості компаньйона 13-річного сина драбанта – Хенріка Юхана Споре, котрий, перебуваючи волонтером у Бьорнеборзькому полку, також потрапив у полон під Полтавою. Споре супроводжував принца з Лубен до Києва, слідкуючи за його речами, обслуговуючи у побуті та розважаючи розмовами. У дорозі з-під Полтави хлопець почав вести щоденник, з якого бачимо, що принц Максиміліан мав право навіть на власну конюшню, де працювали його конюхи [28, с. 248–251]. Мабуть, він міг здійснювати невеликі прогулянки: судячи з листа Петра I губернаторові Смоленська Петрові Салтикову, полонених після Полтави офіцерів не надто обмежували у пересуваннях. Та вони не мали права від'їздити з міст далі ніж на милю, за чим пильно слідкували [22, с. 307]. Окрім слуг, принц отримав право на компанію двох офіцерів свого полку (одним з них став підполковник Карл Хенрік Врангель), котрі були його друзями та єдиними з полкового складу, хто вижив під час останнього бою [29, с. 242–243].

Відразу після Полтавської битви принц виявив ознаки якоїсь хвороби, котра врешті-решт і звела його в могилу, і цар звелів надавати йому найкращу медичну допомогу, наскільки це було можливо в похідних умовах. Більш того, на подібну гарячку занеміг і сам цар Петро I [19, с. 15]. За вимогою Максиміліана, його супровід з Києва через Острог додому мав зупинитися, і таким чином було зроблено тривалу зупинку в містечку Дубні, де принц і помер майже одночасно зі слугою, котрого приставив до нього Меншиков [17, с. 261; 29, с. 265–268]. Хенрік Споре згодом все ж зміг повернутися додому, перед цим здійснивши тривалу подорож Польщею та Німеччиною [18, с. 252–256].

На прикладі перебування у Києві Максиміліана Вюртемберзького є можливим прослідкувати певні особливості утримання знатних арештантів після Полтавської

* Максиміліан Емануель фон Вюртемберг-Вінненталь (1689–1709) – учасник Північної війни з 1703 року, близький друг шведського короля, який прозвав його Маленьким Принцем (швед. Lille Prinsen). Будучи нащадком молодшої гілки роду Вюртемберзьких герцогів, як і багато його родичів, він розпочав військову кар'єру і відразу після навчання в Женеві відправився волонтером до однієї з європейських армій. У той час, як його брати служили у саксонського курфюрста Августа Сильного та відомого австрійського воєначальника Євгенія Савойського, Максиміліан обрав службу відомому всій Європі королю Швеції Карлу XII, котрий був його кумиром, і приєднався до нього під час облоги шведами Торну (пол. Торунь). У подальшому принц Максиміліан пройшов разом з королем ряд битв та кампаній, неодноразово рятував Карлу XII життя (під час форсування ріки Березини та битви під Раєвкою) і, врешті-решт, потрапив до російського полону наприкінці Полтавської битви, де він командував Скопським драгунським полком [15, с. 245, 260, 348].

битви та ставлення росіян до полонених високого рангу. У цьому полягає одна з основних особливостей «київської групи», в той час як дане питання у більш узагальненому сенсі все ще потребує докладніших студій.

Відразу після прибуття основних мас шведів, взятих у полон під Полтавою, до Києва сто чоловік наказом Голіцина було призначено на роботи до Печерської фортеці – незважаючи на те, що після переорієнтації руху експедиційного корпусу Карла XII на Слобідську Україну та його розгрому під Полтавою потреба в щільній обороні Києва тимчасово відпала. Можливо, вони доводили до кінця якісь незавершені будівельні об'єкти. Оберг, посиляючись на спогади полонених, зазначає, що росіяни побоювалися бунту чи спроби втечі з примусових робіт, і тому на Печерську шведи працювали зі скутими ногами. Робота в цій частині Києва була «невимовно» (outsägligt) тяжкою, провіанту першою порою не вистачало. Дехто зі шведів, зібраних для будівельних робіт, помер від виснаження чи хвороб, а от комусь вдалося втекти, часом – не без допомоги російських наглядців. Та були прецеденти невдалих спроб утечі. Корнета Юхана Грасса було звинувачено в тому, що він хотів утекти разом з шістьма чи сімома товаришами. Всіх їх спіймали та посадили до в'язниці, закувавши в кайдани по руках та ногах [25, с. 35–36].

Перед тим, як відправити найбільшу частину полонених до Москви, певну кількість розіслали гетьманськими сотнями та полками, при цьому замінивши хворих тими, хто міг витримати шлях та виконувати необхідні роботи на місцях [21, с. 439]. Одним з перших міст, куди було направлено підводи з полоненими шведами, став Ніжин [24]. Справа вирішувалася у розлоному листуванні між Голіциним, гетьманом І. Скоропадським, Ніжинським полковником Леонтієм Жураховським, сотниками та рештою козацької старшини. Губернатором було висунуто вимогу виконувати наказ якнайшвидше, а підводи потім повернути до Києва. Окремим пунктом значилося складання спеціального реєстру, куди увійшли б дані про всіх полонених шведів, яких відсиляли до різних українських міст. У реєстрі позначалися імена полонених, міста, звідки родом вони були, та ремесла, якими вони володіли. Останній пункт наводить на думку, що в «робочі» сотні відбиралися в основному ті зі взятих у полон шведів, котрі мали певні вміння, і число людей у валках, що відправлялися до полкових та сотенних міст, не може дати уявлення про загальну кількість полонених, зібраних у цей час саме у Києві [1, арк. 40]. Варто зауважити, що праця шведів і на території Московщини часто мала вже мирний характер і була направлена на розвиток ремесла та побудову світських споруд, як то палаців та замських резиденцій для правлячої верхівки.

Попри кваплення з боку губернатора, деяка затримка процесу все ж мала місце. Про це відомо з листування між полковником Жураховським, війтом Воронежа та мринським сотником Тарасовичем, датованого жовтнем та листопадом 1709 р. У деяких листах мова йде про шлях на підводах п'ятдесяти шведів, котрих супроводжував сам війт та козаки Ніжинського полку. Очевидно, це й були полонені, котрих переправляли з Києва до Ніжина на будівельні роботи – або всі, або одна з частин якогось загалу, котрий могли везти поетапно. Жураховський пильно слідкував за виконанням гетьманського універсалу про підготування підвід для такого випадку, значну участь у процесі переправлення полонених брав і сам гетьман. Шведам виділили провіант (борошном та іншими продуктами) на два місяці. Дорогою валка минала територію, зачеплені епідемією чуми (яка в цей час доходила до Києва), і один з полонених помер. Проте всі імена згідно з вищезгаданим розпорядженням Голіцина було внесено до спеціального реєстру, включаючи й ім'я померлого шведа: «всех их имена на реестр списавши з тим единым который помир» [6, арк. 1–2; 21, с. 440].

Збереглися уривчасті свідчення про те, що перебування шведських невільників на території Києва завдало певних збитків міській громаді. Це було зумовлено розпорядженням Петра I почати переводити «шведський полон» з українських полків до Серпухова і далі до перших чисел грудня того ж року [21, с. 442]. Так, 27 листопада 1709 р. київському генерал-губернаторові було передано царський наказ звернутися до війта Дмитра Полоцького. Губернатор розпорядився знайти в Нижньому місті

триста баранячих кожухів та триста пар нових чобіт для полонянників. Війт отримав вказівки і щодо ситуації, якщо нових речей не знайдеться – тоді варто було взяти у київських мешканців ношені чоботи, лиш би скоріше. Голіцин наголосив на тому, що речі мають бути зібрані та передані до Верхнього Києва не пізніше вечора того ж 27 листопада «без всякия мешкості и отговорки» – мабуть, через погодні умови і відсутність можливості вберегти полонених від холодної смерті та хвороб іншим способом [3, арк. 63].

У грудні 1709 р. Полоцький видавав з Ратуші міщанам, у котрих було взято теплі речі, грошову компенсацію за договірною ціною. З цієї розписки виходить, що з 300 пар чобіт 250 були старими та ношеними [3, арк. 64].

Незважаючи на початок видачі грошей жителям Подолу, що позичили свої речі шведам, міщани залишилися незадоволеними. У 1710 р. вони жалілися Петру I на те, що, віддавши до Верхнього міста 300 старих та нових кожухів та чобіт загальною ціною 254 рублі, «и тех денег вприказную палату вуказной годовой плате... незачено» [3, арк. 26 зв.].

Швидше за все, деякі полонені шведи перебували в Києві до 1711 р. – коли чергове погіршення відносин між Росією та Портою унеможливило перебування шведських вояків на території південних міст. До цього могли додатися скарги місцевого населення, на плечі котрого хоча б частково лягала відповідальність за забезпечення полонених [14, с. 236]. У реєстрах, пов'язаних з добудовою Печерської фортеці в 1715 та 1726 рр., шведи вже не згадуються [8, арк. 32; 9, арк. 1]. Та С. Павленко виказує думку, що певна частина цивільних полонених, передусім – ремісників, могла залишитися в Україні через небажання місцевої адміністрації відправляти їх до Москви. Те саме могло стосуватися і калік та тяжко хворих [21, с. 444].

II. Адаптування полонених шведів до місцевих реалій

З 1723 р. для деяких шведів, котрі фактично за результатами розміну після Ніштадтського миру були вільними і залишалися жити на території України, з'явилися нові можливості заступати на службу. Так, документи свідчать, що деякі люди «швецкой нации» служили в так званому Сербському гусарському полку, розквартированому на території гетьманської України та сформованому в основному з волоських, сербських та угорських кадрів [10, арк. 9].

Організаційні питання відносно полку вирішувалися в Київській губернській канцелярії, комплектуванням завідував генерал-лейтенант барон фон Шверін. Наскільки можна судити з офіційної документації, волонтери отримували по 5 рублів на чоловіка («приездные деньги») та складали присягу на вірність царю [10, арк. 2–3].

Розглянемо кілька приватних випадків, що їх зберегли сторінки архівних документів. У вересні 1729 р. у Харків до штаб-квартири генерал-фельдмаршала Михайла Голіцина прийшов швед Олександр Семенович Морозов. Він бажав числитися в гусарському Сербському полку ротним писарем, отже, був достатньою мірою знайомий не тільки з російською мовою, але й з її канцелярськими особливостями. Голіцин влаштував новобранцю свого роду «співбесіду», де задавав важливі питання: «какой нации и которога города уроженец, и с каких чинов и у кого був у во(й)ску и покрав небежал ли» [10, арк. 7]. Морозов відповів, що він дійсно швед, на російську службу не привертався, а з якого міста походить його родина, не пам'ятає, тому що батько привіз його в Україну ще дитиною. Голіцину сподобалися його відповіді, і Морозова було записано до шостої роти писарем. У Києві його прийняв до міського гарнізону капітан Петро Володимиров. Ім'я шведа внесли до реєстру на видання жалування [10, арк. 9].

Можна висунути припущення, що батько Олександра Морозова, названий в документах Семенов Морозовим (а як його звали насправді, навряд чи пам'ятали вже його онуки), прибув в Україну разом з експедиційним військом Карла XII, взявши з собою родину. Аналогічні випадки на території України прослідковуються, зокрема про них зазначає Петер Енглунд [17, с. 69–71].

В одному з переписів населення слобожанських старовірських поселень за 1741 р.

фігурують імена Івана Даниловича Корела, його дружини Анни Іванової та сестри Дарії. «Отец его Ивана вышед з шведской Нации Альгицкого уезду в погосте Винницкое... оженясь там на девце Феврони Ивановой» [11, арк. 232 зв.]. Судячи з відправної точки переселень родини, швед Данило Корел перебував на роботах у Петербурзі чи його околицях, а потім оселився на території Російської імперії, взявши собі за дружину місцеву дівчину. Там само у них народилося двоє дітей – Іван та Дарія. «В том же погосте его Ивана и сестру его Дарию прижив, умре. А мать его удовою осталась в крайней нищете...» З середини 1710-х (у 1718 р. вже згадуються постійні переміщення родини) вдова Данила Корела змінила кілька місць проживання, поки не опинилася на території Слобожанщини. Там вона померла, а її діти проживали серед старообрядців [11, арк. 232 зв.]. Можливо, подібна доля спіткала і родину Олександра Морозова, котрий опинився на службі в київському гарнізоні.

Частіше за все є неможливим встановити справжні імена людей, котрі, потрапивши до російського полону, перебували на території України та Києва зокрема. Цілком закономірно прослідковується тенденція до русифікації імен та прізвищ полонених шведів. Вірогідно, що русифіковані варіації мали щось спільне зі справжніми іменами іноземців і підбиралися за співзвучністю, проте, говорити про це напевне поки що не можна. Та, наприклад, прізвище «Корел» зустрічаємо в реєстрі почту, що супроводжував фаворита Петра I князя Олександра Меншикова під час його поїздки до України в 1720 р. Так, в оточенні князя перебував скатерник Юрій Корел, можливо, також з полонених шведів, а можливо – просто чоловік прибалтійського або польського походження [4, арк. 5]. Початково це прізвище мало писатися як Koriel і воно є й досі характерним для Польщі.

III. Локалізація місць проживання полонених шведів на території Києва

Сторінки історії Києва, присвячені перебуванню тут полонених вояків армії Карла XII, сповнені білими плямами, загадками та недомовками. Нам вдалося зібрати невелику кількість джерел, котрі загалом указують на проживання на території міста шведів як на факт. Проте, приведені у статті свідчення є уривчастими і поки що не дають змоги зіставити узагальнену картину подій.

Та як би там не було, у Києві мали існувати певні місця, які протягом кампанії 1708–1709 рр., а може, і раніше відводилися під поселення шведських полонених (враховуючи їхню гіпотетичну кількість). Натяком на частину Києва, де розміщували полонених наприкінці 1709 – на початку 1710 р., може слугувати вказівка на передання киянами теплих речей з Подолу до Верхнього міста, де розташовувалася російська гілка міської адміністрації. Виглядає цілком логічним те, що значну кількість шведів російські управлінці розселили так, щоб мати змогу їх контролювати, в тому числі і за допомогою розквартированих навколо регулярних військ, а також стрільців та рейтарів. До того ж, в розгляданий нами час Верхній Київ був забудований не так щільно, як Поділ, і вмщував набагато меншу кількість населення. Ця обставина дозволила б розселити полонених таким чином, щоб вони не заважали міщанам і не наражалися на конфлікти з ними, а отже, – не загострювали і без того напружені відносини російського губернаторства з Магістратом. Про квартали навколо Софійського собору говорив і один з полонених офіцерів – Фрідріх фон Вейге [25, с. 35].

Опис Києва 1727 р., складений статським радником Іваном Кириловим, згадує наявність у Верхньому місті таких споруд, як «жительские двory гарнизонных офицеров, и солдат и пушкарей, так же и Комендантский двор; госпиталь для содержания нищих, которые содержатся из Софийского Архиерейского дома» [5, арк. 8]. Можна припустити, що деякі рядові полонені могли утримуватися на території шпиталю, якщо в 1708–1710 рр. він існував на тому ж місці, а офіцерів розміщували на дворах російських гарнізонних військових, причому деякі будинки тут були курними [25, с. 35].

Сотню або й більше шведів, відправлених на будівельні роботи до Печерської фортеці, з великою вірогідністю розселили на території цього міського району.

Висновки

Велику проблему для студіювання «шведської» тематики в українському контексті становить, як уже зазначалося вище, загальний брак джерел. На жаль, досі не віднайдено більшість надзвичайно цінних документів – реєстрів, що містили імена, місця походження, звання полонених шведів, котрих розсилали гетьманськими містами, а також переліки ремесел, якими вони могли володіти. Такого роду списки не були унікальним явищем. Подібні документи вже були знайдені дослідниками в російських архівах та опубліковані, згадувалися реєстри і в деяких українських дослідженнях [18, с. 150, 164–167; 21, с. 440–441]. Сюди ж можна віднести і колективну чолобитну полонених, подану до київської адміністрації у зв'язку з поширенням небезпечного захворювання. Такого роду чолобитні, написані арештантами, які працювали в Сибіру чи в Москві, кілька разів також було опубліковано [18, с. 162]. Можливо, для більш повного розкриття питання могли б стати у пригоді нововідкриті іноземні, зокрема, власне шведські архівні джерела, як то різноманітні реєстри, проїзні документи, спогади полонених тощо.

Загальними залишаються численні питання стосовно етнічної приналежності полонених. Відомо, що не всі солдати та офіцери у складі шведського експедиційного корпусу, який опинився в 1708–1709 рр. на території України, були власне шведами. В деяких полках армії шведського короля перебували і представники німецьких князівств, а також поляки і жителі ряду прибалтійських регіонів, а також фіни, норвежці тощо [18, с. 150; 21, с. 444–445].

Загалом, можна сказати, що даний напрям наукового дослідження подій Північної війни 1700–1721 рр. в Україні наразі окреслено далеко не повністю. Вбачаємо його перспективним – з огляду на актуальну складну політичну ситуацію, що вимагає звернення до нашої минувшини, у тому числі – і до подій часів російсько-шведського протистояння на теренах Гетьманської держави. Також виявлена у процесі даних досліджень інформація може стати у пригоді для встановлення деяких рис міської історичної топографії і доповнення знань про етнічні, соціальні та політичні реалії життя українських міст у XVIII столітті. Важливі дані можна знайти і для дослідження архітектурних та археологічних пам'яток. Попри те, що подана у статті інформація є далеко не повною, знайдені документи все ж дозволяють поглянути на офіційні сторони та побутові особливості перебування полонених шведів в Україні з якісно нового боку.

1. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського (далі – ІР НБУВ), ф. I, спр. 55759–55824.
2. ІР НБУВ, ф. II, спр. 18612.
3. ІР НБУВ, ф. VIII, спр. 183.
4. ІР НБУВ, ф. VIII, спр. 2460.
5. ІР НБУВ, ф. X, спр. 18007.
6. Центральний державний історичний архів України в місті Києві (далі – ЦДАК), ф. 51, оп. 1, спр. 9.
7. ЦДАК, ф. 51, оп. 3, спр. 333.
8. ЦДАК, ф. 51, оп. 3, спр. 8142.
9. ЦДАК, ф. 59, оп. 1, спр. 121.
10. ЦДАК, ф. 59, оп. 1, спр. 193.
11. ЦДАК, ф. 59, оп. 1, спр. 7593.
12. Артамонов В. «Несказанная виктория»: Сражение при Лесном. 1708 г. – М.: ООО «Издательство «Цейхгауз», 2009. – 64 с.
13. Беспалов А. Сподвижники Карла XII. – М.: «Рейтаръ», 2003. – 152 с.
14. Главацкая Е., Торвальдсен Г. Сибирский Вавилон: шведские узники в начале XVIII века. // *Quaestio Rossica*. № 4. – 2015. – С. 215–240.
15. Григорьев Б. Карл XII. – М.: Молодая гвардия, 2006. – 545 с.
16. Грот Я. О пребывании пленных шведов в России при Петре Великом // *Журн. Мин-ва народ. Просвещения*. Ч. 77. – М., 1853. – 63 с.

17. Енглунд П. Полтава. Розповідь про загибель однієї армії. – Харків: «Фоліо», Шведський інститут (Стокгольм), 2009. – 345 с.
18. Ефимов С. Шведские артиллеристы в русском плену. // Война и оружие: Новые исследования и материалы. Труды Четвертой Международной научно-практической конференции 15–17 мая 2013 года. Ч. II. – СПб., 2013. – С. 147–171.
19. Лебединцев А. Русские государи в Киеве (1706 – 1885 гг.). – К.:, 1896. – 340 с.
20. Мальонкіна О., Філіпова Г. Из «Щоденника» герцога Вюртембергського як джерело до вивчення історії України часів Північної війни 1700–1721 рр. // Архіви України. – № 1 (295). – К.: 2015. – С. 253–259.
21. Павленко С. Військо Карла XII на півночі України. – К.: Видавничий дім Києво-Могилянська академія, 2017. – 512 с.
22. Письма и бумаги императора Петра Великого. Том IX. Вып. 1–2. – М., Ленинград: Изд. Акад. Наук СССР, 1950–1951. – 1020 с.
23. Шебалдина Г. Заложники Петра I и Карла XII. Повседневный быт пленных во время Северной войны. – СПб.: Ломоносовъ, 2014. – 192 с.
24. Філіпова Г. Відправлення шведських військовополонених з Києва до Ніжина в 1709 році // Ніжинська старовина, № 23 (26), 2017. – С. 73–78.
25. Åberg A. Fangars elände: Karolinerna i Ryssland, 1700–1723. – Stockholm: Natur och kultur, Cop., 1991. – 228 с.
26. Beschreibung der Ukraine, der Krim, und deren Einwohner, übers. und herausg. von J.W. Moeller. – Breslau, 1780. – 236 с.
27. Bardili J. Des Weyland Durchl. Printzens Maximilian Emanuels Hertzogs in Würtemberg [et]c. obristen über ein Schwedisch Dragoner-Regiment Reisen und Campagnen durch Teutschland in Polen, Lithauen, roth und weiß Reußland, Volhynien, Severien und Ukraine. – Stuttgart, 1730. – 656 с.
28. Karolinska krigares dagböcker. V. 7. – Lund, 1912. – 344 с.
29. Schott S. Max Emanuel prins af Würtemberg och hans vän Karl XII konung i Sverige. Stockholm, 1848. – 272 с.
30. Svensk Tidskrift. Eli F. Heckscher och Gösta Bagge. – Stockholm, 1913. – 590 с.

Анна Филипова.

Киев и пленные шведы времен Северной войны: вопросы и малоизвестные факты.

В статье на основе малоизвестных архивных источников и опубликованного материала на шведском языке изложен ряд фактов относительно истории пребывания шведских пленных времен Северной войны на территории Киева (1706–1711 гг.). Автор попытался обрисовать хронологические рамки существования так называемой «Киевской группы» арестантов, привязать их дислоцирование в Киеве к исторической топографии города, привести данные относительно использования сил военнопленных на строительстве Печерской крепости и т. д.

Ключевые слова: Северная война 1700–1701 гг., шведские военнопленные, Киев, Карл XII, Максимилиан Вюртембергский, Петр I.

Hanna Filipova.

Kyiv and the captured Swedes of the Northern War: questions and little-known facts.

In the article, based on little-known archival sources and published material in the Swedish language, a number of facts about the history of the stay of the Swedish prisoners of the Northern War period in the territory of Kiev (1706-1711) are presented. The author tried to outline the chronological scope of the existence of the so-called «Kiev group» of prisoners, to link their dislocation in Kiev to the historical topography of the city, to cite data on the use of their forces on the construction of the Pechersk fortress, etc.

Key words: Northern War of 1700-1701, Swedish prisoners of war, Kiev, Karl XII, Maximilian of Württemberg, Peter I.